

POJAM I POJAVA RELIGIOZNE INDIFERENCIJE¹

Uvod

Dana 7. prosinca 1985. navršilo se 20 godina otkako je na II. vatikanskom saboru, među ostalima, proglašena i Pastoralna konstitucija „Gaudium et spes” („Radost i nada”) o Crkvi u suvremenom svijetu. Ta konstitucija prikazuje i pojavu *ateizma*, za koji kaže da se tim imenom „označuju pojave koje su među sobom veoma različite.”² Nabrajajući različite oblike ateizma, govori i o tome da „ima i takvih koji pitanje o Bogu uopće ne načinju: kao da uopće nisu iskusili religioznog nemira, pa i ne vide čemu bi još vodili brigu o religiji”.³ U tim se riječima može prepoznati pojava religiozne indiferencije koja je, kako su danas mnogi skloni misliti, najrasprostranjeniji i pod stanovitim vidikom najozbiljniji oblik nevjerovanja.

Prije 19. stoljeća bilo je vrlo malo ljudi zaista indiferentnih prema religiji, i među intelektualcima, i u građanskome staležu i u puku. No od 19. stoljeća taj stav postaje sve češći. Dok istinski ateizam ostaje uvijek — i danas — pojavom manjine, religiozna indiferencija postala je u posljednje vrijeme masovnom pojavom.

Pa ipak, indiferencija i indiferentizam do sada su možda najmanje proučavani oblik nevjerovanja, vjerojatno zato što se predstavlja ne toliko kao neki nauk (doktrina), makar i negativan prema religiji, nego više kao osobni stav koji je gotovo i nezamjetljiv.

Potrebno je proučiti tu pojavu — religioznu indiferenciju — koja obilježava naše razdoblje koje neki nazivaju ne samo postreligioznim nego i postateističkim.

Predavanja ovoga simpozija pokušat će malo rasvijetliti tu pojavu.

1. POJAM INDIFERENCIJE

Definicija - sadržaj pojma

Proučavajući tu pojavu, nalazimo nekoliko međusobno srodnih izraza, kao indiferentizam, indiferentnost, indiferencija, indiferentan, koji svi potječu od latinskog pridjeva *indifferens*. Tu je riječ, čini se, skovao Ciceron prema uzoru na odgovarajuću grčku riječ, *ἀδιαφορος*.⁴

¹ Ovo je predavanje na Simpoziju pročitano pod naslovom „Pojam indiferentizma”.

² Pastoralna konstitucija II. vatikanskog sabora *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu (=GS), br 19,2.

³ Na istome mj.

⁴ CICERO, *De finibus bonorum et malorum*, lib. 3., piše: „Quod Uli dSuiipopoc dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem”. Usp. „indifferens” u: A. FORCELLINI, *Totius latinitatis lexicon*, tom. II.

Postoji nekoliko izraza kao znak da imamo i više pojmova kojima ne mislimo istu stvarnost. Promotrit ćemo izraze indiferentan, indiferencija i indiferentizam ⁵. Riječ indiferentnost izjednačuje se katkad s indiferencijom, kadšto s indiferentizmom. A i indiferencija i indiferentizam ne luče se uvijek jasno. Uzet ćemo u obzir samo značenja važna za naš problem, ne osvrćući se na značenja tili riječi u nekim filozofskim školama ⁶, u logici ⁷, pa ni na asketsko značenje ⁸, napose u ignacijanskoj askezi ⁹.

a) *Indiferentan*

Počnimo pridjevom indiferentan koji je najbliže latinskom izvornom izrazu. Pogledamo li u rječnik stranih riječi, nalazimo da riječ *indiferentan* odgovara: neodređen, ravnodušan, nezainteresiran, nehajan, hladan, bez saučešća, kome je svejedno, bez djelovanja, neutralan, nemaran, umjeren, ni dobar ni zao.

U običnom govoru upotrebljava se riječ:

— o stvari koja ne predstavlja koristi, prednosti ni štete, koja se ne pokazuje ni u čemu u prednosti prema drugoj;

— o stvari ili osobi koja ne izaziva posebno zanimanje ili simpatiju, o općenitim, nevažnim argumentima;

— o osobi koja u suđenju ne naginje radije na jednu stranu nego na drugu;

— o osobi koja ne pokazuje posebno zanimanje za neku stvar, koja nema živ osjećaj simpatije, naklonosti.

Biti indiferentnim znači ne izjasniti se, ne zauzeti stajalište prema nekoj stvari, činjenici, osobi, nikako ne mariti za neku stvar i za njezinu protivnost, ne odlučiti se ni za jednu ni za drugu stranu.

b) *Indiferencija*

Indiferencija — imenica — u općoj upotrebi katkad i s tonom prijekora ili prezira, znači nutarnji stav, raspoloženje onoga koji u određenim okolnostima ili po steče-

Kraća tumačenja riječi i pojmova, kadšto i s prikazom različitih vrsta, nalazimo u raznim rječnicima, enciklopedijama, enciklopedijskim rječnicima. Nešto duže članke i prikaze nalazimo npr. u: *The Catholic Encyclopedia*, vol. VII., New York 1913, pg. 7'59-761; *Dictionnaire de théologie catholique*, tome septième, deuxième partie, Paris 1927, coll. 1580—1594, *Enciclopedia cattolica*, vol. VII., Città del Vaticano 1951, coll. 1829-1832; *Enciclopedia filosofica*, vol. II., Venezia-Roma 1957, coll. 153-154; *Dizionario enciclopedico italiano*, vol. VI., Roma 1957, pg. 145-146; *Sacramentum mundi*, Bd. 2., Feriburg-Basel-Wien 1968, Koll. 805-808.

⁵ Pridjev *indiferentan* upotrebljava se u ciničko-stoičkoj školi za stvar koja po sebi nije ni dobra ni zla, ni poželjna ni nepoželjna (npr. za stoike je bogatstvo bilo indiferentno); ali također i o osobi koja s obzirom na tu stvar održava svoju ravnodušnost i vlastitu nezainteresiranost.

⁷ Izrazon *indiferentizam* označena- je u logici jedna nauka koja se tiče vrijednosti ideja ili problema univerzalnih pojmova. Izložena je u *Santentiae* Vilima iz Champeauxa, u Abelardovu *Glossulae super Porphyrium* i u djelu *De generibus et speciebus* nepoznata autora.

⁸ *Krepost indiferencije* u asketskoj tradiciji ima mame-više smisao podudarnosti, slaganja s Božjom voljom i prepuštanja samoga sebe u Njegove ruke, ili ravnodušnosti prema vanjskim životnim okolnostima i njihovom vrednovanju samo kao puta k Bogu.

⁹ Napose u ignacijanskoj duhovnosti *indiferencija* znači neovisnost volje pred sredstvima kao posljedica čvrstoće prijanjanja uz cilj (v. *Duhovne vjelbe*, br. 23., usp. također br. 166-167).

noj navici ne pokazuje zanimanja simpatije, udjela, nemira, smetenosti i si. prema nekoj stvari, osobi, događaju, nazoru.

Indiferencija je duševno stanje ravnodušnosti, nezainteresiranosti ili potpune neutralnosti s obzirom na etičke vrednote, religioznu vezanost, političku i društvenu zauzetost i uopće spram određenih stvari, znanosti, stavova, stanja, događaja; stanje lišenosti bilo kakva stava u vrednovanju tuđih djelovanja, predmeta, nazora itd.

Indiferencija je duševno stanje onoga koji pred različitim postavkama s kojima se suočava ili pred raznim mogućnostima s kojima se susreće ostaje i razumski i osjećajno neodlučnim, ravnodušnim, bez prednosti ili posebnog zanimanja za ikoju stranu.

c) *Indiferentizam*

Intiferentizam — imenica — općenito je naziv za teoretski stav koji se temelji na indiferenciji ili koji indiferenciju opravdava.

Indiferentizam jest sustav indiferencije koji taj stav uzdiže do nauka (doktrine) ili zakona. To je teoretsko držanje i opravdavanje onoga koji na religioznom, društvenom, političkom, ćudorednom polju ne zauzima stav među suprotnim uvjerenjima ili smjerovima.

d) *Religiozna indiferencija i religiozni indiferentizam*

Ako se radi o ravnodušnosti u svjetonazorsko—religioznim, crkveno—konfesionalnim ili ćudorednim pitanjima, govorimo o religioznoj indiferenciji.

Religiozna indiferencija (ili *religiozni indiferentizam*, ukoliko je *teorija, sustav*) općenito se razumije kao stav koji se ne odlučuje ni za kakav religiozni oblik (*negativna* indiferencija) ili svim religijama pripisuje istu vrijednost (*pozitivna* indiferencija).

Religiozni indiferentizam izraz je kojim se općenito označuju sve one teorije koje, iz ovog ili onog razloga, niječu da je čovjekova dužnost štovati Boga vjerujući i prakticirajući istinitu religiju.

Izrazi „religiozni indiferentizam“ i „religiozna indiferencija“ katkad se ne luče dovoljno, a bilo bi bolje kada se ne bi miješali. Prvi izraz — indiferentizam — tiče se prije svega *teorije* koja omalovažava vrijednost religije ili religija. Drugi — indiferencija — označava vladanje, stav onih koji, bilo da vjeruju ili ne vjeruju u nužnost i korist religije, stvarno zanemaruju izvršavanje njezinih obveza¹⁰.

Dioba - opseg pojma

A) *Prema crkvenim dokumentima*

Promotrit ćemo najprije vrste indiferencije kako se pojavljuju u crkvenim dokumentima, uglavnom prošlog stoljeća.

Religiozni indiferentizam dijeli se najprije na *praktični* i *teoretski ili spekulativni*.

Praktičnu indiferenciju nalazimo u onima koji *poznaju istine* religije, ali ne

¹⁰ Ima još nekih srodnih riječi koje se katkad upotrebljavaju i kao jednakovrijedne. Npr.: *Neutralnost* - vanjski stav ravnodušnosti usred sukoba među protivnim strankama; *tolerancija* (snošljivost, trpeljivost) - ne-ukidanje, ne-sprečavanje, radi nekog drugog (većeg) dobra, nekog (stvarnog ili mišljenog) zla koje bi se inače moglo zapriječiti; *latitudinarizam* - sustav indiferencije među dogmama objavljene religije, osobito kršćanske.

ispunjavaju obveze. Tako teoretski priznatu istinitost i ispravnost vlastite vjeroispovijesti stvarno, životom niječu.

Teoretski indiferentizam označava općenito:

- a) mišljenje koje smatra da je *svejedno imati ili nemati* neku religiju;
- b) mišljenje onih koji smatraju da je *nužno imati* neku religiju, ali daje *svejedno* je li to *ova ili ona*.

Otuda dvije vrste teoretskog indiferentizma: apsolutni i relativni.

Apsolutni indiferentizam niječe nužnost bilo koje religije, ne samo pozitivne nego i prirodne, i smatra zato da je svejedno imati ili nemati religiju.

Relativni indiferentizam — naziva se i *latitudinarizam* — priznaje nužnost religije, Božje pravo da bude štovan, ali smatra da su sve religije jednako dobre. Ovo mišljenje nije indiferentno s obzirom na religiju, nego samo s obzirom na različite oblike religije. Zato se naziva relativnim. Ovaj dopušta stanovite stupnjeve:

1. Priznaje samo naravnu religiju, a isključuje svaku pozitivnu religiju.
2. Priznaje pozitivne religije, ali kaže da među njima svatko može odabrati onu koja mu više odgovara.
3. „Kršćanski indiferentizam“.

Religioznoj indiferenciji prethodila je povijesno, bar u zapadnom svijetu, kriza objavljenih ili pozitivnih religija, religiozni indiferentizam koji tvrdi da su „sve religije jednake“. Ta tvrdnja može se shvatiti u dva smisla:

- a) u *pozitivnom* smislu: sve su religije dobre ukoliko sve vode Bogu, kako god ga nazivali ili pod kojim god oblikom mu se klanjali. Zato nijedna religija ne smije za sebe zahtijevati apsolutnu istinu.
- b) u *negativnom* smislu: sve su religije jednako i korjenito nedovoljne, i nesposobne su izraziti apsolutnu Stvarnost. To je religiozni agnosticizam.

B) *Po razlogu indiferencije*

U drugoj razdiobi slijedimo neke misli koje je iznio Giuseppe De Rosa¹¹. Ujedno se ponovno osvjetljava i sadržaj pojma.

Biti indiferentnim znači ne izjasniti se, ne zauzeti stajalište prema nekoj stvari, činjenici, osobi. Ovo se može dogoditi zbog dvaju razloga:

- ili zato što nas stvar, činjenica, osoba o kojoj bismo se morali izjasniti ne zanima,
- ili zbog toga što nemamo dovoljno pobude da se izjasnimo radije u jednom nego u drugom smislu.

U prvom slučaju radi se o *pozitivnoj indiferenciji*, u smislu da tvrditi da nas neka stvar ili osoba ne zanima znači već izreći vrijednosni sud. U drugom slučaju posrijedi je *negativna indiferencija*, u smislu da se uzdržavamo od svakoga suda.

U prvom slučaju indiferentni kaže: „Ne zanima me“, a u drugom: „Ne izjašnjavam se“ ili „Ne znam, što bih rekao“. Ovdje govorimo o pozitivnoj indiferenciji.

Ono, dakle, što obilježava indiferenciju jest ne—zanimanje, jest ne vidjeti u nekoj stvari ili u nekoj činjenici posebnu vrijednost koja bi nas mogla potaknuti, nagnati da odaberemo tu stvar ili da uzmemo u razmatranje tu činjenicu.

Primijenjeno na *religioznu* činjenicu, religiozna indiferencija znači stav onoga koji u Bogu i u religiji ne vidi i ne osjeća vrijednost koja bi bila dostojna da se za

Usp. Giuseppe DE ROSA, «Indifferenza religiosa e secolarizzazione», u: *L'indifferenza religiosa* - A cura del Segretariato per i non credenti, Roma 1978, str. 119-146, ovdje str. 119-120.

njom teži i da se ona traži, za koju bi se vrijedilo zauzeti, pa makar i malo. Za onoga tko je religiozno indiferentan Bog i religija problemi su bez značenja, pitanja koja nemaju nikakve važnosti za život, pa se ne moramo njima ni baviti.

Ukratko, religiozna indiferencija sastoji se na *teoretskom* planu u uključnoj ili izričitoj tvrdnji da Bog i religija nisu „vrijednosti“, bez obzira na njihovu objektivnu egzistenciju, o kojoj se ne izjašnjava. Na *praktičnom* planu sastoji se u stavu „nezainteresiranosti“ za religioznu činjenicu, pa je zato religiozna dimenzija zbog svoje nevažnosti isključena iz života.

Vraćajući se na razliku između relativnog i apsolutnog indiferentizma, možemo reći da je u pozadini relativnog indiferentizma uvijek ne naki način prisutan i apsolutni indiferentizam, prema kojem nema religioznih obveza, baš zbog njihove nevažnosti, beznačajnosti. Zato nema nekog ponora prema današnjem značenju religiozne indiferencije kao oblika ne—vjerovanja, kojim se želimo baviti.

2. POJAVA INDIFERENCIJE

Apstraktno mišljenje, razglabanje po sebi još nas ne povezuje sa stvarnošću. Pa i sasma teoretsko razlaganje pojma indiferencije možda nam još ne govori mnogo o tome što je to u stvarnosti. Pokušajmo zato pogledati samu *pojavu* u njezinoj raznolikosti, stupnjevitosti, povezanosti sa srodnim pojavama.

Stupnjevi ne-vjerovanja

U Pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* kaže se da za ateizam „neku odgovornost ... snose često i sami vjernici. Ateizam, naime, promatran u cjelini, nije nešto izvorno, već proizlazi iz različitih uzroka. Među te uzroke treba također ubrojiti kritičku reakciju protiv religija, i to u nekim krajevima posebno protiv kršćanske religije. Zato nemalu ulogu za postanak tog ateizma mogu imati vjernici, ukoliko treba reći da oni zanemarivanjem vjerskog odgoja ili netočnim i pogrešnim izlaganjem nauke ili također nedostacima svojega religioznog, moralnog i socijalnog života, pravo lice Boga i religije prije zakrivaju nego otkrivaju.“¹²

Slijedeći jednu ideju Andréa Charrona,¹³ možemo usporedo promotriti indiferenciju i ne—vjerovanje kao različite oblike ili stupnjeve *udaljavanja od vjere* (napose mislimo na kršćansku vjeru življenu u punini).

Treba još napomenuti da se pojedini stupnjevi ne—vjerovanja međusobno isprepleću, pa se neki stupanj veće udaljenosti može u nečemu ticati i onoga koji je inače bliz vjeri.

a) Kao početni stupanj udaljavanja od vjere u punini možemo uzeti ono koje se tiče *liturgijske prakse*. Tu seu ljudi koji se smatraju vjernicima, možda i „dobrim“ vjernicima, ali prisutnost nedjeljnom zajedničkom bogoslužju, pohađanje sakramenata ne uzimaju baš ozbiljno.

¹² GS.br. 19,3.

¹³ Usp. André CHARRON, »Les divers types de distants. Essai de clarification«, u: *Nouveau Dialogue*, Bulletin de Service Incroyance et Foi (SIF), travanj 1975, br. 11, str. 3-9; navodi: Vincenzo MIANO, » L'indifferenza religiosa - studio teologico«, u: *L'indifferenza religiosa* (v. bilj. 11.), str. 9-26, ovdje str. 12.

b) Ovaj se vjerski nemar može protegnuti na *čitav život* i cjelokupno djelovanje, pa imamo ono što smo prije nazvali *praktičnom indiferencijom*.

A. Oddone opisuje ovu vrstu indiferencije kao stanje onih koji priznaju sve vjerske istine, opstojanost Božju, nužnost religije, nužnost ispovijedanja vjere Katoličke crkve, ali žive kao da sve te istine ne postoje, u potpunom nemaru prema obvezama koje one nameću.

„Ova vrsta indiferencije ima mnoge sljedbenike, na žalost, i među kršćanima koji su zaboravili da kršćanstvo nije samo sustav nauke koje treba vjerovati i promatrati nego prije svega zakon koji treba obdržavati, moral koji treba vršiti, život koji treba živjeti, shvaćanje koje treba da oblikuje čitavo naše ljudsko djelovanje. Mnogi su koji se ne brinu za to da stave u sklad svoje čine sa svojom vjerom u kojih postoji žalostan lom između savjesti i ponašanja.”¹⁴

c) Sljedeći stupanj ne ide u istom smjeru, nego je više na teoretskoj razini, a tiče se indiferencije s obzirom na *Crkvu kao instituciju* ili također kao *zajednicu vjere* — dva vidika u temelju iste stvarnosti, koji se stvarno razlikuju. To je ravnodušnost prema isključivom obilježju Katoličke crkve — uz priznavanje relativne istovrijednosti kršćanskih konfesija. Izraz ovoga stava jest krilatica: „Krist da — Crkva ne.”

d) Udaljavanje može ići dalje do indiferencije prema suvisloj *sintezi kršćanske vjere*, ili zato što potpuno ne prihvaćaju kršćansku nauku, ili pak stoga što su se odijelili od samog Evanđelja i od osobe i djela Isusa Krista. Ovo može ići sve do *odbacivanja samoga kršćanstva*, prema oblicima religioznosti koji su mu tuđi: Ovo je stav ravnodušnosti prema isključivom obilježju *objavljenih, pozitivnih religija* — uz priznavanje religiozno—čudoredne vrijednosti tih religija.

e) Korak dalje u udaljavanju možemo smatrati ravnodušnost prema svim oblicima *nadnaravno utemeljene religije* i čudoređa — uz priznavanje naravno utemeljene religije i čudoređa.

Indiferentni ovoga stupnja izriču svoj stav otprilike ovako: „Svejedno je što tko vjeruje, samo ako čestito živi. Religija nije ono što netko vjeruje, nego kako netko živi. Sve su religije jednako dobre, one su samo različiti putovi k istom cilju.”

Po čemu se, međutim, određuje poštenje i čestitost života, teško je reći. Sjetimo se samo da ima i „dobrih” kršćana koji smatraju da su čestiti i poštenu, odnosno da su izvršili sav moralni zakon ako mogu reći: „Nisam ukrao, nisam nikoga ubio.”

f) Pođemo li još dalje, u stanju smo koje se po starijoj klasifikaciji naziva *apsolutnim indiferentizmom*. A. Oddone opisuje ga kao stanje koje, za razliku od ateizma koji niječe Božju opstojnost, za razliku od panteizma koji Boga poistovjećuje sa svijetom i za razliku od agnosticizma koji Boga smatra nepristupačnim za ljudsku spoznaju, priznaje opstojnost osobnoga Boga i pripisuje mu savršenosti koje razum spozna da su mu bitne, ali niječe nužnost bilo kakve religije, ne samo pozitivne nego i naravne. Prema tome sustavu, Bog se ne brine za svoje stvorove. Taj apsolutni indiferentizam zapravo je ireligiozni deizam i svoje sljedbenike lako navodi na borbu protiv religije.¹⁵

g) Moglo bi se činiti daje udaljavanje od vjere dovršeno kada prelazi na religiozni *agnosticizam* i na *ateizam* u užem smislu. To je, naime, stanje ne samo ravnodušnosti prema različitim licima religije nego i nijekanje Boga i svake religije. Pa ipak,

A. ODDONE S. I., »L'indifferentismo religioso«, u: *La civiltà cattolica*, anno 102 (1951), voi. I., marzo 1951, str. 519-530, ovdje str. 520.

¹⁵ Usp. A. ODDONE S. I., nav. ci., str. 522-523.

i ti krajnji oblici mogu biti popraćeni stanovitim *religioznim nemirom* i nekim *traženjem*.

h) To pokazuje da se može ići još dalje, prema nekon vrsti *religiozne praznine*, odsutnosti i religioznog nemira, ravnodušnosti i prema samom problemu Boga i religije, a to je ono što, i prema našem shvaćanju, obilježava *apsolutnu i korjenitu indiferenciju* u ovdje shvaćenom smislu.

Ateisti—indiferentni na ovom stupnju ne niječu Boga, a ipak su dalje od Njega nego oni koji ga niječu. Nijekanje nestanje, jer se ovi *uopće više ne have* Bogom, problemom njegove opstojnosti, problemom religije. Sve ih to — bar kako se čini — uopće više ne zanima.

Johannes B. Lotz o njima piše: „Čini se da su to ljudi koji nisu više dirnuti Bogom, u kojima više ne odjekuje tihi Božji zov. Čini se da im se Bog ne očituje, jer ne trpe zbog gubitka Boga. Nietzsche je strahovito trpio zbog svojega nijekanja Boga. Naprotiv, ne malo naših suvremenika živi bez Boga i ne osjećaju da im nedostaje nešto od odlučujuće važnosti. Kao da su slijepi za Boga, kao nesposobni da ga nađu, kao bez organa za njega. Ova vrsta ateizma vrlo je teška činjenica koja se sastoji u *neosjetljivosti* za Boga.“¹⁶

Kako iz ovoga pregleda vidimo, različiti stupnjevi indiferencije i ne—vjerovanja ne tiču se samo ateista u užem smislu: tiču se svih onih kojima Bog i religiozni problem zauzima manje ili više skromno mjesto na njihovoj *ljestivici zanimanja i vrednota*. Prema stupnju i vrsti njegove ravnodušnosti, nezainteresiranosti za Boga i religiju raste i stupanj njegova udaljavanja od istinske, žive vjere.

Krajnja indiferencija i ateizam

Zadržimo se još na razmatranju zadnjeg stupnja indiferencije i ne—vjerovanja. Čini se da se upravo ovoga tiče u Uvodu već spomenuti odsjek Pastoralne konstitucije: „Ima i takvih koji pitanje o Bogu uopće ne načinju: kao da uopće nisu iskusili religioznog nemira, pa i ne vide čemu bi još vodili brigu o religiji.“¹⁷

Ovaj je stupanj *najkorjenitiji oblik a-teizma, bez-boštva*,\ci dovodi u pitanje ne samo postojanje Boga ili mogućnost njegove spoznaje nego uopće osnovanost i samoga religioznog problema. Božja odsutnost tu je potpunija no igdje.

Navodimo doslovno riječi Andréa Charrona, autora koji je dao ideju za gore izložene stupnjeve udaljavanja od vjere:

„Nasuprot drugim nevjerujućima, koji nisu htjeli definitivno prekinuti raspravu o Bogu, ovi su zadnji indiferentni ne samo prema kršćanstvu nego prema svakom traženju i prema samoj religioznoj.'znatiželji', pa i izvan problema Boga. Oni ulažu svoje zanimanje i svoje energije u pragmatički, ako ne upravo materijalistički, svijet, a u sferu vlastitih vrednota ne uključuju ono što se na bilo koji način tiče čovjekove religiozne dimenzije. Ovo je najkorjenitija razina udaljavanja, budući da su praktički

¹⁶ Giovanni LOTZ S. I., »L'ateismo come sfida ai cristiani«, u: *Psicologia dell'ateismo*, Roma 1967, str. 25-39, ovdje str. 34. Sto se tiče „zloće“ ove indiferencije i nasuprot izričitom ateizmu (nije nam dano suditi o ičijoj osobnoj čudorednoj odgovornosti), dolaze nam na pamet riječi koje govori „Prvi, i Posljednji, i Živi“ u Otkrivenju sv. Ivana: „Znam tvoja djela: niti si studen niti vruć! Oh, kad bi bio studen ili vruć! Ali, jer si mlak - ni vruć ni studen - izbacit ću te iz svojih usta.“ (Otk 3, 15-16).

¹⁷ GS.br. 19,2.

uklonjeni ne samo prethodni koraci prema traženju Boga u kršćanskom ozračju — temeljna znatiželja sastavna je značajka egzistencijalnog procesa čina vjere — nego i traganje za smislom, koje pretpostavlja svako religiozno ili bilo kako transcendentalno traženje." ¹⁸

Ova je religiozna indiferencija i *najmanje uočljivi oblik ateizma*. Gotovo se uopće ne izjašnjava na doktrinarnom planu, na razini nauke, a na praktičnom planu samo malokad zauzima vojujuće ili agresivne stavove. Zato joj se možda obraćalo i manje pažnje.

Félicité—Robert de Lamennais pisao je još u prvoj polovici prošloga stoljeća: „Ateizam, reče Leibniz, bit će zadnja hereza. I, doista, indiferencija koja ide za njim nije nikakva nauka (doktrina), budući da stvarno indiferentni ne ničeju ništa niti tvrde išta. To nije čak ni sumnja, jer sumnja, stanje neodlučnosti među suprotnim vjerojatnostima, pretpostavlja prethodno ispitivanje. Ovo je sustavno nepoznavanje, hotimična pospanost duše koja troši svoje snage u to da se odupre vlastitim mislima i da se bori protiv neugodnih uspomena, opća utrulost moralnih moći, apsolutna bezidejnost u onom što je čovjeku najvažnije da spozna." ¹⁹

Osim toga, religioznu indiferenciju često prati indiferencija za bilo koji nazor na svijet, dapače, indiferencija za bilo koju idealnu vrednotu. Ona je, dakle, oblik ateizma koji je *najmanje pristupačan za dijalog*. ²⁰

Analizirajući pojavu religiozne indiferencije, Giulio Girardi kaže ²¹ da se ona sastoji u činjenici da se za neku određenu osobu ili sredinu religiozni problem uopće ne postavlja, jer za njih Bog, postojao ili ne, nije nikakva vrednota, nije nešto što bi imalo ikakva značenja. Pitanje Božje opstojnosti bilo bi posve teoretsko, spekulativno pitanje, ne bi ništa mijenjalo u stvarnom životu. „Bog je mrtav” u smislu da je prestao biti vrednotom.

Religiozna je indiferencija, doduše, u prvom redu nutarnji, duševni stav, iskustvo, u čijim granicama nema mjesta za religioznu dimenziju. No taj stav, barem uključno, nosi sa sobom doživljeno ocjenjivanje, teoriju religiozne indiferencije, čija je bitna izreka upravo to da problem Bogu nije zanimljiv.

Religiozna indiferencija može se umiješati i u stavove teista, vjernika. Kako kaže G. Girardi, može netko priznavati opstojnost Božju kao „vrhovnog bića”, „prvog uzroka”, a da to uopće ne zahvaća u njegov stvarni život. Bog se priznaje kao biće, ali ne kao vrednota. Tumači stvarnost, ali ne mijenja ništa u životu. To je biće koje se katkad naziva „Bogom filozofije (ili filozofa)”, u suprotnosti s „Bogom religije”. Držanje onih koji, premda priznaju Božju opstojnost, žive kao da on ne postoji ili

⁸ A. CHARRON, nav. čl., str. 8-9, navodi V. MIANO, nav. čl., str. 12.

¹⁹ Félicité—Robert DE LAMENNAIS, *Essai sur l'indifférence en matière de religion*, u 4 sveska, 2. izd., svezak I, Paris 1818, str. 3; navodi: V. MIANO, nav. čl., str. 9.

Zanimljivo je napomenuti da religiozna indiferencija ni sa stajališta („borbenog”) ateizma nije pozitivna pojava. Čitamo, naime, o sovjetskom *Ateističkom rječniku* : „U dosocijalističkim društvima religiozni indiferentizam bio je pretpostavka za kritičko razumijevanje i analizu religije. ...Religiozni indiferentizam u uvjetima socijalizma na razini obične (svagdanje) svijesti jest u najboljem slučaju stihijno-materijalistička svijest. Za preobraćenje te svijesti u komunističko uvjerenje potrebno je odgojiti kritički odnos prema religiji.” *Ateističeski slovar*. 2-e izd., isp. i dop., Politizdat, Moskva 1984, str. 172.

²¹ Vidi Giulio GIRARDI, «Riflessioni sull'indifferenza religiosa», u: *Concilium*, Rivista internazionale di teologia, anno III, fascicolo 3 (1967), str. 76-85, ovdje str. 79.

onih koji ga, doduše, promatraju kao biće, ali ne kao vrednotu, često se naziva *praktičnim ateizmom*.

Praktični ateizam i religiozna indiferencija prilično su, dakle, *bliski stavovi*. Imaju zajedničku ideju da Bog nije vrednota i, dosljedno, da priznavanje ili nijekanje njegove opstojnosti ne znači mnogo, ne mijenja ništa u stvarnom životu.

Oni se razlikuju u činjenici da indiferentni ne zauzimaju stav na teoretskom planu, dok praktični ateisti teoretski priznaju Božju opstojnost. Takva teoretska razlika, međutim, nema „religioznog“ značenja ili dometa.

Može se iz toga zaključiti da je granična crta između teizma i ateizma, vjere i indiferencije u konkretnom životu mnogo nejasnija nego na apstraktnoj razini; i da problemi koje postavlja religiozna indiferencija mogu umnogome zanimati i vjernike.²²

ZAKLJUČAK

Zaključimo kratko riječima koje je napisao Fe'licite'—Robert de Lemennais: „Najbolesnije stoljeće nije ono koje se oduševljava za zabludu, nego ono koje zanemaruje, prezire istinu. Ima još snage, pa, prema tome, i nade, tamo gdje zamjećujemo silovite reakcije. No kada se svako gibanje stiša, kada bilo prestane kucati, kada hladnoća stigne do srca, što se drugo može očekivati nego skorašnje i neizbježno raspadanje? Uzalud bismo pokušali prikriti: društvo u Europi ide prema tome kobnom cilju.“^{2 3}

Jesmo li se možda i mi sami, i koliko, približili tome „cilju“, na to pitanje mora svatko sam odgovoriti.

BEGRIFF UND ERSCHEINUNG DER RELIGIÖSEN INDIFFERENZ

Zusammenfassung

Seit dem 19. Jahrhundert ist die religiöse Indifferenz eine immer häufigere Erscheinung, die, wahrscheinlich wegen ihres fast unbemerkbaren Auftretens, noch ungenügend erforscht wurde.

Im 1. Teil werden die Begriffe *Indifferent*, *Indifferenz* und *Indifferentismus* analysiert, bestimmt und nach ihren verschiedenen Arten und Gattungen erforscht.

Im 2. Teil wird die religiöse Indifferenz, die Gleichgültigkeit gegen Gott und der Religion, ausführlicher betrachtet. Einer Idee von A. Charron folgend werden die verschiedenen Stufen der Indifferenz und des Nicht-Glaubens als Stufen des Sich-Entfernens vom wahren Glauben gesehen. Am Ende werden radikale Indifferenz und Atheismus miteinander verglichen. Die radikale Indifferenz ist auch der tiefste Atheismus, weil sie das Problem Gottes und der Religion überhaupt nicht aufwirft.

²² Usp. G. GIRARDI, nar. cl., str. 80.

²³ Felicitè-Robert DE LA MENNAIS, *nav. dj.*, u: *Oeuvres complètes*, Paris 1836-1837, fotostatska reprodukcija Frankfurt/Main 1967, str. I—II; navodi: Gianfranco MORRA, »Indifferenza e ateismo«, u: *L'indifferenza religiosa* (v. bilj. 11.), str. 147-167, ovdje str. 162.